

В. І. Воронов

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна

НАУКОВІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ДМИТРА ЯВОРНИЦЬКОГО З ДМИТРОМ БАГАЛІЄМ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛИСТУВАННЯ ІСТОРИКІВ)

E-mail: vi_voronov@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7807-5684>

Анотація. Мета статті – проаналізувати сутність, напрями і головні результати наукових контактів між двома відомими українськими істориками другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. Дмитром Яворницьким та Дмитром Багалієм. Використано історико-хронологічний, історико-генетичний, історико-типологічний та біографічний методи. Інформаційну базу становили комплекс опублікованого листування цих українських істориків, інші джерела особистого походження, деякі їхні наукові праці, а також окремі спеціальні наукові праці сучасних українських дослідників з теми. Встановлено, що головний зміст наукових контактів Дмитра Яворницького з Дмитром Багалієм зводився до обміну науковою літературою, організації й проведення виставок пам'яток старовини та археологічних артефактів під час різних наукових заходів, співпраці в галузі археології, музейної та архівної справи, а також до інтелектуальної підтримки наукових зусиль і найважливіших здобутків один одного. Констатується, що їх епістолярні та окремі особисті наукові взаємини мали не дуже сталий характер. Виокремлені періоди піднесення рівня їх інтенсивності (межа двох століть, а також 1920-ті рр.) та своєрідні спади в міжособистісній науковій комунікації (між 1906 і 1918 рр.). З'ясовано, що між істориками подеколи мали місце й певні незначні непорозуміння. Наголошено, що Дмитра Яворницького та Дмитра Багалія навряд чи можна віднести до учених-однодумців, близьких у методологічному, духовному й ментальному сенсі. Однак вони на особистих прикладах яскраво продемонстрували можливість наукової співпраці між фаховими істориками, перш за все завдяки докладанню ними суттєвих зусиль для розбудови української національної історіографії.

Ключові слова: інтелектуальна історія, українська історіографія, наукові комунікації, Дмитро Яворницький, Дмитро Багалій, епістолярії, структура і напрями наукових контактів.

V. I. Voronov

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

SCIENTIFIC RELATIONSHIPS BETWEEN DMYTRO YAVORNNYTS'KYI AND DMYTRO BAGALIY (BASED ON THE CORRESPONDENCE BETWEEN HISTORIANS)

Abstract. The goal of the article is to analyze the essence, directions and main results of scientific contacts between Dmytro Yavornyts'kyi and Dmytro Bagaliy – two famous Ukrainian historians, worked in the second half of the 19th-the first third of the 20th centuries. To achieve this goal the author uses a wide range of research methods, including historical-chronological, historical-genetic, historical-typological and biographical methods. An information base used by the author includes: published correspondence of historians, other sources of personal origin, some of their scientific works, as well as the historiographical tradition of studying the topic, represented by key special scientific works authored by modern Ukrainian researchers. The author's research determines that scientific contacts between Dmytro Yavornyts'kyi and Dmytro Bagaliy were focused on: exchange of scientific literature, organization and holding of

archaeological artifacts exhibitions during various scientific events, cooperation on archaeology, museum and archival work, as well as intellectual support of each other's scientific efforts and important achievements. It is noted that their epistolary and personal scientific relationships were not very stable. There were periods of increased intensity (the period of archeological congresses in Ukrainian cities at the turn of two centuries, as well as the 1920s), and peculiar declines in scientific communication (between 1906 and 1918). The author also have found that there were some minor misunderstandings between historians. As a conclusion, the author emphasizes, that Dmytro Yavornyts'kyi and Dmytro Bagaliy can hardly be classified as like-minded scientists on key topics of historical sciences of Ukraine. They have never been close in the methodological, spiritual and mental sense. However, they vividly demonstrated the possibilities of real scientific cooperation between specialists, primarily due to their significant efforts to raise Ukrainian national historiography.

Key words: intellectual history, Ukrainian historiography, scientific communication, Dmytro Yavornyts'kyi, Dmytro Bagaliy, epistolaries, structure and directions of scientific contacts.

Вступ. Історія формування й подальшого розвитку інтелектуального середовища української історичної науки на нинішньому етапі належить до найбільш пріоритетних та затребуваних тем у межах вітчизняної історіографічної традиції. Серед них особливе місце посідає цілеспрямоване вивчення особистих наукових контактів та взаємообмінів власними інтелектуальними здобутками між найвідомішими фаховими українськими істориками минулого, що дає можливість сучасним дослідникам глибше розкрити їх наукову лабораторію, окреслити теоретико-методологічний, методичний та суто практичний потенціал їхнього доробку, сформувати повніше уявлення про рівень і ступінь інтенсивності інтелектуальних зв'язків між окремими вченими, існування взаємовпливів і час появи певних новацій в історичній науці, особливостей українського історіографічного процесу на різних його етапах. Такі процеси важливо ретельно досліджувати і в межах одного покоління істориків, і з орієнтацією на узагальнення основних особливостей і результатів формування української історіографічної традиції протягом триваліших проміжків часу.

Мета дослідження: Проаналізувати сутність, напрями і головні результати наукових контактів між двома відомими українськими істориками другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. Дмитром Яворницьким та Дмитром Багалієм.

Історіографія. Обидва Дмитри Івановичі – Яворницький і Багалій – належать до однієї й тієї ж потужної та знакової в багатьох сенсах і аспектах генерації українських істориків. Вони народилися з різницею у два роки (6 листопада 1855 р. – Яворницький, а 7 листопада 1857 р. – Багалій). Власне ім'я обидва історики, напевно, отримали зовсім не випадково, адже найближчою до дня їхнього народження чоловічою іменною датою в церковних святках значиться саме Дмитра, яке припадає на 8 листопада (ймовірно, їхні батьки за цим стежили, оскільки саме так назвали власних новонароджених нащадків).

Дмитро Яворницький народився на Харківщині, а Дмитро Багалій – у Києві, однак обидва історики протягом частини власного життя були тісно пов'язані перш за все з Харківським університетом та деякими іншими місцевими осередками історичної науки. Їх також поєднувало багато спільних наукових інтересів, тому цілком природно, що їх особисті наукові контакти раніше вже потрапляли в поле зору дослідників. Зокрема, інформацію про загальну сутність та деякі аспекти й напрями співпраці двох українських істориків подали автори узагальнювальних монографічних досліджень про Дмитра Яворницького й Дмитра Багалія (див., наприклад, [8; 9] та ін.). Досить змістовні відомості про контакти між двома вченими з приводу організації та їх участі у проведенні археологічних з'їздів в українських містах Російської імперії можна знайти у статті відомої дніпровської археологині Ірини Ковальнової [7].

Ця тема була розкрита дещо ширше і більш предметно у двох спеціальних наукових працях. Зокрема, у статті дніпровської дослідниці Олени Колпакової спеціально порівняний досвід наукової соціалізації Дмитра Яворницького та Дмитра Багалія. Авторка цілком слушно підкреслила, що «незважаючи на значну схожість у долях..., Багалій зробив свою кар'єру набагато швидше і, якщо можна так сказати, легше, ніж Яворницький», оскільки «органічно вписався в контекст сучасного йому стану істо-

ричної науки, зокрема української», а другий «у цей контекст дещо не вписувався» [6, с. 233]. Поясненням цього, на думку дослідниці, може вважатися досить суттєва підтримка, надана Д. Багалію на початку його наукової кар'єри знаними на той час істориками (перш за все В. Антоновичем та В. Іконниковим), тоді як Д. Яворницький такої підтримки ні від кого зі старших колег по цеху не отримав. Також авторка статті наголосила, що в радянську добу до нових вимог часу Д. Багалій теж зміг пристосуватись краще, ніж його візаві, що зрештою й дозволило йому стати одним із лідерів історичної науки «всеукраїнського» масштабу, тоді як Д. Яворницький спромігся реалізуватися лише як «регіональний» лідер історичного цеху [6, с. 234]. З останньою тезою О. Колпакової можна трохи посперечатись (особливо зважаючи на досить вагомий і непересічний внесок «католино-славсько-дніпропетровського» Дмитра в історію запорозького козацтва, цілісне наукове підґрунтя якої він вперше досить повно виклав у власних працях). Однак головні результати наукової діяльності обох істориків насправді доволі показові та, зрештою, досить красномовно свідчать на користь більш багатогранного доробку саме Дмитра Багалія.

Інтелектуальному середовищу Дмитра Яворницького та окремим його науковим контактам з Дмитром Багалієм присвячена цікава і змістовна монографія Сергія Світленка [10]. Автор у загальних рисах окреслив сутність наукових контактів цих двох істориків, проаналізував окремі матеріали листування між ними, вказав на деякі тертя й непорозуміння, які подеколи виникали в їхніх стосунках, назвав їх причини, розкрив значення для їхньої діяльності харківських наукових осередків, виокремив ті галузі й тематичні аспекти української історії, які становили спільний інтерес для них (зокрема, археологію, архівну справу, музейництво тощо) [10, с. 55, 60, 64, 86–87, 100–101, 137, 147, 281 та ін.].

Окремо слід звернути увагу на те, як ці відомі українські історики минулого оцінювали науковий доробок один одного в опублікованих наукових працях. Тут перш за все привертає увагу те, що, на відміну від Дмитра Багалія, який залишив по собі дві наукові автобіографії, і окремі спеціальні історіографічні дослідження, і рецензії, огляди та критичні замітки, зокрема присвячені доробку іншого колеги по цеху, Дмитро Яворницький відзначився лише досить багатим і різноманітним епістолярним комплексом. Саме тому головною складовою частиною джерел для дослідження наукових контактів двох істориків цілком можуть і повинні слугувати перш за все їх особисті листи один до одного, частина з яких була опублікована в I та IV томах «Епістолярної спадщини академіка Д. І. Яворницького» (в одному томі можна знайти 5 листів Дмитра Багалія за 1900-ті – 1920-ті рр., адресовані колезі, а в іншому – 7 листів Дмитра Яворницького від 1880-х – 1890-х і 1920-х рр. своєму респондентові) [4; 5]. Напевно, слід констатувати, що ці епістолярії збереглися неповністю і містять хронологічні лакуни. До того ж далеко не всі такі листи станом на зараз опубліковані чи введені до наукового обігу. Однак загалом серійне археографічне видання «Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького» (7 томів вийшли друком протягом 1997–2021 рр.), здійснене з ініціативи відомої дослідниці наукової та епістолярної спадщини історика С. В. Абросимової на основі оригіналів листів, які зосереджені у фондовому зібранні Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. Яворницького, містить багаті матеріали для вивчення фактично всіх напрямів інтелектуальних контактів ученого. Зокрема, воно, без сумніву, є й зібранням окремих цінних епістолярних матеріалів, важливих для вивчення наукових взаємин двох істориків-сучасників.

Деякі цікаві деталі й подробиці, що стосуються нашої теми, також можна знайти в «Автобіографії» Д. Багалія [2] та декількох його наукових публікаціях переважно суто історіографічного характеру [1; 3].

Основний зміст та отримані результати. Аналіз залучених опублікованих джерел та основної наукової літератури з теми дослідження загалом дозволяє констатувати, що особисте знайомство двох істориків відбулося напевно в першій половині 1880-х рр., коли Дмитро Яворницький після закінчення історико-філологічного факультету Харківського університету був позаштатним стипендіатом для підготовки до професорського

звання при кафедрі російської історії й одночасно викладав у середніх навчальних закладах міста, а його трохи молодшого колегу по цеху українських істориків Дмитра Багалія після захисту магістерської дисертації призначено на посаду штатного доцента на цій же кафедрі (це сталося найімовірніше у 1883 р.). Згідно з автобіографічними спогадами останнього вже наступного 1884 р. вони разом із трохи старшим за віком колегою виступили співдоповідачами на IV Археологічному з'їзді в Одесі. Там само Д. Багалій підкреслив, що й він сам, і його колега вже тоді переслідувалися за українофільство, хоча останній, за його словами, у той час «готувавсь до наукової праці при Харківському університеті і з таким успіхом та ентузіазмом працював згодом над історією Запорозжя». Цей його «однодумець-хохломан» ще й гадки тоді не мав, що «лихі люди писали про нашу неблагонадійність, мало не позбавивши цим нас наукової праці, яка давала зміст нашому життю» [2, с. 72].

Щодо цього періоду наукових комунікацій двох молодих українських істориків однозначно можна погодитися з тезою С. Світленка про те, що вже тоді вони співпрацювали і в Харківському історико-філологічному товаристві, членами якого були [10, с. 60]. Також за даними автобіографії Д. Багалія можна стверджувати, що обидва молоді історики в той час входили до комісії, яка займалася впорядкуванням розташованого в Харкові «Архіву Малоросійської колегії» [2, с. 104]. До речі, автор передмови до «Автобіографії» Д. Багалія А. П. Ярещенко навіть підкреслив, що в цей час вони добре приятелювали й тісно спілкувалися, пряме й досить показове підтвердження чому, скажімо, можна знайти на сторінках «Ювілейного збірника на пошану Дмитра Івановича Багалія», опублікованого в 1927 р. [2, с. 5].

Однак уже в 1885 р. доля надовго розвела колег по цеху в їх особистих повсякденних наукових контактах, натомість змусивши спілкуватись переважно листовно. Якщо Дмитру Багалію навіть в умовах певних утисків з боку університетської адміністрації тоді все ж вдалося утриматися на посаді, то Дмитро Яворницький волею сукупності обставин змушений був залишити Харків і шукати собі місце роботи на стороні.

Отже, наступний факт тепер певною мірою опосередкованих наукових контактів Д. Яворницького та Д. Багалія відбувся у 1888 р., коли друком з'явилась одна з перших знакових наукових праць неперевершеного фахівця з історії козацтва «Запорозжє в остатках старини и преданиях народа». В тому ж році у відповідь на неї були опубліковані декілька доволі жорстких, безкомпромісних і навіть нищівних рецензій авторства В. Антоновича, О. Лазаревського та Г. Житецького. Характерно, що їх авторів підтримав і Дмитро Багалій. Однак, як це не парадоксально виглядає, саме до нього 10 вересня 1888 р. Дмитро Яворницький звернувся з листом з приводу подальшої долі його наукової праці: «Тільки тепер я, вельмишановний Дмитре Івановичу, переконався у неспроможності моїй до науки. Насправді працював майже 8 років над своїм «Запорозжьем», і тепер за це Запоріжжя Антонович мене «шпиняє», Лазаревський «докоряє», а Ви лаєтесь... Думаю, що зараз ще вчасно зупинитись... Нехай займаються наукою люди здатні до неї, а не профани, як я...» (переклад з рос. автора – В. В.) [5, с. 300, 390]. Це дуже схоже на крик душі, але досить показовим є те, що зрештою з таким листом Дмитро Яворницький тоді звернувся саме до Д. Багалія. На жаль, достеменно невідомо, чи пробував хоч якось заспокоїти свого колегу Д. Багалій, оскільки листа-відповіді не знайдено.

Натомість зберігся лист Д. Багалія від 21 лютого 1890 р., в якому істориками вже обговорюються окремі суто наукові питання (наприклад, про публікацію статті померлого професора Харківського університету М. Петрова, про можливість написання й відправлення на прохання Дмитра Яворницького (він перебував тоді в Санкт-Петербурзі) статті Багалія до журналу «Русская школа», редагованого відомим петербурзьким педагогом Я. Гуревичем (до речі, з доволі показовою назвою – «Про необхідність викладання студентам історико-філологічного факультету спеціального курсу з методики історії!»)). У листі також озвучені доволі осудливі ноти на адресу Івана Линниченка, критика з боку якого щодо чергової опублікованої наукової праці Д. Яворницького була особливо дошкульною й болісною для останнього. Слід звернути увагу на те,

що принагідно Д. Багалій підкреслив, що він особисто вважає зазначеного історика «безпринципним» і «людиною з антисоціальним характером» [4, с. 23].

Особливий інтерес становить листування двох істориків, яке стосується їх участі в організації й проведенні декількох археологічних з'їздів в українських містах Російської імперії. Зокрема, і Д. Яворницький, і Д. Багалій взяли активну участь в XI Археологічному з'їзді в Києві (1899 р.), про що красномовно свідчать бібліографічні переліки їх опублікованих наукових праць. Уже в травні 1901 р. Д. Багалій як голова оргкомітету майбутнього чергового XII з'їзду в Харкові разом із секретарем комітету Є. Редіним в окремому листі просив Дмитра Яворницького організувати на Катеринославщині збирання предметів етнографічної старовини для подальшого влаштування спеціалізованих виставок на цьому науковому заході, а також просив від їхнього імені звернутися до власників приватних колекцій старожитностей на Катеринославщині, щоб ті надали в розпорядження організаторів хоча б якісь цікаві в науковому сенсі матеріали [4, с. 24].

Напевно, це прохання Дмитро Яворницький виконав, оскільки в одному з наступних листів від квітня 1902 р. Д. Багалій та Є. Редін висловили йому щире подяку і попросили, щоб Катеринославський музей також за можливості надіслав на з'їзд передану туди раніше істориком-козакознавцем особисту колекцію запорозьких старожитностей [4, с. 24]. Цікаво, що зрештою на цей з'їзд Д. Яворницький, як спеціально наголосили у власних публікаціях І. Ковальова та С. Світленко, не поїхав нібито саме через складні його стосунки з керівництвом Харківського університету, а також певні особисті розбіжності з Д. Багалієм та іншими харківськими істориками [7, с. 315; 10, с. 136–137]. До речі, у матеріалах з'їзду відсутні публікації Д. Яворницького, хоча достеменно відомо, що він їх готував. Однак стверджувати, чим саме був зумовлений цей факт з однозначністю не доводиться саме через брак вірогідної інформації з цього приводу.

Натомість на XIII Катеринославському археологічному з'їзді 1905 р. обидва вчені (і Д. Багалій, і Д. Яворницький) брали активну участь і, напевно, особисто доволі тісно тоді спілкувались. Принаймні обоє стоять поруч на відомій колективній фотографії на вході до шойно збудованого і відкритого незадовго до початку цього наукового форуму Катеринославського історичного музею. А в «Известиях...» і «Трудах...» Катеринославського з'їзду можна знайти по декілька публікацій обох істориків, підготовлених на підставі проголошених ними доповідей і виступів. Цікаво, що одна з публікацій Д. Багалія має досить показову й промовисту назву «Зауваження та доповнення до доповіді Д. І. Еварницького “Карти України та Запорожжя і плани р. Дніпра”» [1]. Вона може вважатися черговим прикладом наукової співпраці двох істориків у галузі археології та історичної картографії.

Добре відомим є й той факт, що дещо раніше, а саме 23 квітня 1903 р., на другому засіданні Катеринославської губернської вченої архівної комісії серед декількох інших відомих істориків Д. Яворницький і Д. Багалій одноголосно були обрані її дійсними членами. Щоправда, участь другого в ній була переважно номінальною, тоді як Д. Яворницький, як цілком слушно підкреслив Сергій Світленко, насправді «належав у цій інституції до інтелектуального ядра», тому дещо згодом «не випадково його обрали почесним членом цієї наукової установи» [9, с. 162]. До речі, пізніше цим званням також були відзначені лише четверо вчених: Михайло Грушевський, Микола Сумцов, Яків Новицький і той самий Дмитро Багалій, що апріорно свідчить все ж про підтримування останнім наукових контактів з цією археографічною комісією та її найактивнішими діячами, зокрема безпосередньо і з Дмитром Яворницьким.

Матеріали листування також переконливо свідчать, що обоє вчених докладали чимало зусиль до організації і проведення численних виставок предметів старовини й археологічних артефактів, що без сумніву було ще одним напрямом їх наукової співпраці. Підтвердження цьому можна знайти в листі Д. Багалія до колеги по цеху від 11 квітня 1912 р. В ньому він просить Д. Яворницького надіслати до Петербурга з Катеринославського музею запорозькі старожитності XVIII ст. для їх експонування

на виставці «Ломоносов і елизаветинський час» [4, с. 25]. Напевно, це був далеко не поодинокий факт цього аспекту наукової співпраці двох колег по цеху українських істориків. Тим більше що про окремі інші подібні факти вже йшла мова вище.

На наш погляд, проміжок з 1906 до 1918 р. фактично не репрезентований листуванням між Д. Яворницьким і Д. Багалієм не лише через усім відомі політичні події, а й через надзвичайну зайнятість особливо другого історика у зв'язку з виконанням ним обов'язків спочатку ректора Харківського університету, а дещо згодом – міського голови Харкова. Слід зазначити також, що доволі непростим був цей час і для Дмитра Яворницького.

Більш регулярним стало листування між двома істориками лише протягом 1920-х рр. Спочатку воно оберталось переважно довкола архівної справи, налагодженням реорганізації та подальшим функціонуванням якої в той час опікувалися і Д. Багалій (як один із республіканських керівників у цій галузі), і Д. Яворницький, який особисто доклав чимало зусиль для забезпечення діяльності Катеринославського губернського архіву, навіть певний час очолював його. Наприклад, у листі від 20 березня 1922 р. Д. Багалій повідомив, що отримав надіслані колегою обрахунки щодо штатів архіву, але водночас наголосив, що вони вже «затверджені загальні», причому їх «обрізали і тричі зменшили». Також він просить колегу погодитися бути експертом з виявлення та встановлення культурних цінностей, які мали бути згодом передані Польщі згідно з умовами Ризького мирного договору 1921 р., однак при цьому рекомендує все ретельно перевіряти, оскільки, за його словами, «потрібні висновки, щоб відстояти ці речі» [4, с. 26]. Таким чином Д. Багалій ратував за те, щоб не розтринькувати й не розпорозувати даремно національну культурну спадщину і відстоювати права України на володіння нею.

В одному з наступних листів Дмитро Багалій, віддаючи належне зусиллям колеги в налагодженні діяльності архіву, проявляє турботу про здоров'я Д. Яворницького, обіцяючи посприяти відправленню його «на теплі води» і «вибити» для нього «додаткове академічне забезпечення» [4, с. 27]. Менше ніж через рік у листі до Д. Багалія від 22 червня 1924 р. вже Дмитро Яворницький скаржився на повне безгрошів'я та байдужість місцевого партійного керівництва до архівної справи на Катеринославщині. Він підкреслив, що у спорудах архіву відсутні вікна, а в канцелярії – навіть піч, канцелярське приладдя й меблі. До того ж, за його словами, коли б він не докладав для архіву гроші з власної кишені, то в «архівних помешканнях вільно літали б горобці та вільно мостили на пустих полках свої гнізда». Через це учений просив у Д. Багалія про відставку його з посади за власним бажанням [5, с. 303]. Згідно з даними джерел та наукової літератури, вже в серпні 1924 р. Дмитро Яворницький через ці та ряд інших обставин залишив посаду завідувача Катеринославським губернським архівним управлінням [9, с. 130; 10, с. 55], тобто можна констатувати, що зрештою ця «відставка» була прийнята.

Досить активно контактували історики за посередництва епістолярного жанру також наприкінці 1920-х рр., про що свідчать матеріали їх опублікованого листування. Зокрема, в одному листі від 27 березня 1928 р. Дмитро Багалій дякував Дмитру Яворницькому за надіслану ним до збірника на його пошану статтю і бажав йому здоров'я та успіхів, а в іншому (від 1 липня 1929 р.) – вітав «Батька Запорозької історії» з обранням його дійсним членом Академії наук України [4, с. 27–28]. До речі, всі листи своєму респонденту протягом 1920-х рр. обидва історики писали винятково українською мовою. Стилїстика цих листів однозначно свідчить про досить шанобливе ставлення один до одного й обопільне визнання ними знакової ролі іншого колеги в розвитку української історичної науки. Зокрема, звертаючись до Д. Яворницького, Д. Багалій звичай називав його в листах «шановним», «дорогим», «високоповажним», а насамкінець уміщував «щирий товариський привіт», «велику пошану» від «щирого друга» тощо. Подібний характер мав і стиль листів до колеги по цеху від Д. Яворницького. На жаль, переконливих даних про хоча б якісь епістолярні контакти істориків, а та-

кож їх спільну участь у наукових історичних процесах в Україні, починаючи з другої половини 1929 р. і до смерті Д. Багалія в 1932 р., джерела не зберегли.

Слід особливо підкреслити, що, визнаючи видатні заслуги колеги по цеху, Дмитро Багалій навіть з невеличкою заздрістю і певною ностальгією у власній «Автобіографії» (написаній 1927 р.) підкреслив: «Сам Катеринослав мав видатний Археологічний музей ім. Поля і його славнозвісного директора проф[есора] Д. І. Яворницького, які були тісно зв'язані один з одним і не можна було уявити собі одного без другого. Д. І. Яворницький усеньке своє життя, усенький свій хист, усеньку свою виключну енергію присвятив студіям над територією колишнього Запорозжя з усіх боків (починаючи з первісної доби) – археологічного, історичного, географічно-топографічного, етнографічного, фольклорного. Щодо Археологічного музею, то тут Катеринослав мав перевагу над Харковом. Нарешті Катеринославський Археологічний З'їзд улаштував і виставки, і видатну екскурсію через Дніпрові пороги під керуванням Д. І. Яворницького. Таким чином і Катеринославський Археологічний З'їзд треба визнати через його наслідки, особливо щодо історії української культури, за вдалий. В оцінці з'їзду і його наукових наслідків я як голова Наукового Комітету З'їзду розійшовся з головою з'їзду П. С. Уваровою» [2, с. 135]. Так само досить толерантно і зважено він оцінив науковий доробок Д. Яворницького в декількох власних історіографічних працях кінця 1920-х рр. Це може бути сюжетом для окремого історіографічного дослідження.

Висновки. Отже, загалом головний зміст епістолярних наукових контактів Дмитра Яворницького з Дмитром Багалієм зводився до обміну науковою літературою, організації і проведення виставок пам'яток старовини та археологічних артефактів під час різних наукових заходів, співпраці в галузі археології, музейної та архівної справи, словесної підтримки в листах інтелектуальних зусиль і найважливіших здобутків один одного. Ці епістолярні та окремі особисті наукові контакти і взаємини не були постійними та інтенсивними за характером. Насправді, ймовірно, вони мали окремі пікові періоди піднесення (зокрема, за часів проведення археологічних з'їздів в українських містах на рубежі двох століть, а також протягом 1920-х рр.), а також періодично переживали своєрідні спади і затишся (наприклад, між 1906 і 1918 рр.) і навіть демонстрували певні ознаки деякої напруги й непорозумінь між істориками. Однак, навіть якщо Дмитра Яворницького та Дмитра Багалія не можна віднести до учених-однодумців з усіх тем історичної науки, абсолютно близьких у методологічному, духовному й ментальному сенсах, та все ж вони на особистих прикладах яскраво продемонстрували можливості наукової співпраці між справжніми фахівцями своєї справи, перш за все завдяки докладанню ними обома досить значних зусиль для розбудови української національної історіографії.

REFERENCES

1. *Bagaley, D. I.* (1905). Zamechanija i dopolnenija k dokladu D. I. Evarnitskogo «Karty Ukrainy i Zaporozh'ja i plany r. Dnepra» [Notes and additions to the report by D. I. Evarnytskyi «Maps of Ukraine and Zaporozhye and plans of the Dnipro River»]. *Izvestija XIII Arkheologicheskogo s'ezda v Ekaterinoslave*, 8, 86–87 (in Russian).
2. *Bagaliy, D. I.* (2002). *Avtobiografija. 50 lit na storoni ukrainskoi kultury* [Autobiography. 50 years on the side of Ukrainian culture] / vstup. st., prym. ta komentar A. P. Yareshchenka. Kharkiv: Prapor, 192 p. (in Ukrainian).
3. *Bagaliy, D. I.* (2001). *Narysy ukrainskoi istoriografii za doby feodalizmu i doby kapitalistychnoi* [Essays of Ukrainian historiography during the era of feudalism and the era of capitalism]. In *Bagaliy D. I. Vybrani pratsi: u 6 t. T. 2: Dzhereloznavstvo ta istoriografija istorii Ukrainy / uporiadk., vstup. st., koment. V. V. Kravchenka; redkol.: V. V. Kravchenko (holov. red.) ta in.* Kharkiv, 337–573 (in Ukrainian).
4. *Epistoliarna spadshchyna D. I. Yavornytzkoho. Vyp. 1: Lysty vchenyh do D. I. Yavornytzkoho* [Epistolary heritage of Academician D. I. Yavornyt's'kyi. Vol. 1: Letters of scientists to D. I. Yavornyt's'kyi] (1997) / uporiad.: S. V. Abrosymova, A. I. Perkova, O. V. Pitsyk, N. H. Cherednyk; vstup. st. S. V. Abrosymovoi, A. I. Perkovoi; pered. slovo B. T. Karapysha. Dnipropetrovsk: Hamaliia, 888 p. (in Ukrainian).

5. Epistoliarna spadshchyna D. I. Yavornytskoho. Vyp. 4: Lysty D. I. Yavornytskoho do diiachiv nauky i kultury [Epistolary heritage of Academician D. I. Yavornyts'kyi. Vol. 4: Letters of D. I. Yavornyts'kyi to figures of science and culture] (2005) / uporiad.: S. Abrosymova, A. Perkova; za zah. red. N. Rapustinoi. Dnipropetrovsk, 500 p. (in Ukrainian).
6. *Kolpakova, O. O.* (2004). D. I. Bagaliy i D. I. Yavornytskyi: porivnialnyi analiz dosvidu sotsializatsii ukrainskykh istorikov u Rosiiskii imperii kinthia XIX – pochatky XX st. [D. I. Bagaliy and D. I. Yavornyts'kyi: a comparative analysis of the socialization experience of Ukrainian historians in the Russian Empire at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries]. In *Istoriografichni ta dzhereloznavchi problemy istorii Ukrainy. Mizhpredmetnyi prostir istorii idei u vitchyzniani nautsi: mizhvuzivskyi zb. nauk. pr.* / A. H. Bolebrukh (vidp. red.) ta in. Dnipropetrovsk: RVV DNU, 263 p. (in Ukrainian).
7. *Kovalyova, I.* (1999). Stosunky D. I. Yavornytskoho z Moskovskym archeologichnym tovarystvom [Relations of D. I. Yavornyts'kyi with the Moscow Archaeological Society]. In *Osiagnennia istorii: zb. nauk. pr. na poshanu profesora M. P. Kovalskoho.* Ostpoh; Niu-York, 278–287 (in Ukrainian).
8. *Kravchenko, V. V.* (1990). D. I. Bagaley: nauchnaja i obschestvenno-politicheskaja dejatel'nost' [D. I. Bagalei: scientific and social and political activity]. Khar'kov. (in Russian).
9. *Shubravska, M. M.* (1972). D. I. Yavornytskyi. Zhyttia, folkloro-etnografichna diialnist [D. I. Yavornyts'kyi. Life, folklore and ethnographic activity]. Dnipropetrovsk, 217 p. (in Ukrainian).
10. *Svitlenko, S. I.* (2015). Dmytro Yavornytskyi: vchenyi ta pedagog v ukrainskomy intelektualnomu spivtovarystvi [Dmytro Yavornyts'kyi: scientist and teacher in the Ukrainian intellectual community]. Dnipropetrovsk: Lira, 312 p. (in Ukrainian).

Received 03.08.2023

Received in revised form 07.09.2023

Accepted 15.09.2023

DOI: 10.15421/272324

UDC 629.42(091)

М. П. Заверющенко

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»,
Харків, Україна*

ПРОФЕСОР П. М. МУХАЧОВ: ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ШКОЛИ ПАРОВОЗБУДУВАННЯ

E-mail: nzav@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2364-7299

Анотація. У статті розглянуто питання розвитку галузі вітчизняного паровозобудування наприкінці XIX–XX ст. з метою визначення науково-дослідницького колективу, що склався в межах Харківського технологічного інституту (ХТІ) як науково-технічної школи паровозобудування П. М. Мухачова. В Україні становлення паровозобудування відбувалося наприкінці XIX ст. і пов'язане з відкриттям нових заводів. Розвиток галузі потребував фахівців з конструювання та експлуатації паровозів. Наукові осередки виникали на базі науково-дослідних кафедр у закладах вищої освіти, зокрема ХТІ, де з 1892 р. почали готувати інженерів-механіків залізничного транспорту. Засновником напрямку такої підготовки був професор П. М. Мухачов. З'ясовано, що створення науково-дослідної кафедри під керівництвом ученого сприяло формуванню потужного дослідницького колективу, що проводив перспективні дослідження зі створення різних конструкцій паровозів. Досліджено та проаналізовано наукову й конструкторську діяльність учнів і послідовників